

взаимоотношений младших школьников в благотворительной деятельности. Автором раскрыты цели, задачи, содержание и особенности реализации авторского воспитательного курса «ступенькам благодетельности к красоте отношений». Осуществлено по-классовый анализ содержания разработанного курса. Выделены ключевые эффективные формы, методы и средства работы, которые апробированы в практической деятельности с учащимися. Обоснованы воспитательные и развивающие цели избранного организационно-методического инструментария.

Ключевые слова: младшие школьники, воспитание культуры взаимоотношений, благотворительная деятельность, программно-методическое обеспечение процесса.

Summary. The article is devoted to the analysis of the experimental program-methodical ensuring of the process of training in junior pupils the culture of mutual relations during charity activity. The aim, tasks, content and peculiarities of their realization by means of the author's course "By the steps of goodness to the beauty of relations" are determined. Form-to-form analysis of the content of the course is made. Effective forms, methods and means of education which were approved in practical activity with pupils are defined. Educational and developing goals of the selected organizing and methodical tools are grounded.

Key words: junior pupils, education culture relations, charity activity, program and methodological support of the process.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2015

Н. О. Генсіцька-Антонюк

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОГО АНАЛІЗУ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З МАТЕМАТИКИ

Анотація. У статті представлена значна кількість гендерних аналізів (експертиз) різноманітних шкільних підручників (С. Вихор, В. Гайденко, Т. Говорун, Н. Городнова, Г. Жирська, О. Кікінежді, І. Кльоцина, О. Петренко, П. Фролов) та їх особливості. Наведено методу застосування методу контент-аналізу як одного з найбільш ефективних і валідних методів проведення гендерного аналізу. У процесі дослідження удосконалено методу і вироблено найбільш оптимальний алгоритм проведення гендерної експертизи шкільних підручників з математичних дисциплін, на підставі якої сформульовано висновок про те, що шкільні підручники з математики потребують ґрунтовного оновлення з обов'язковим урахуванням гендерного компонента.

Ключові слова: гендерний аналіз, шкільний підручник, метод контент-аналізу.

Постановка проблеми. Шкільні підручники характеризуються системою гендерних образів і символів, що сформовані під впливом

суспільних поглядів на роль жінки й чоловіка в соціумі. Це відбувається за допомогою використання гендерно-маркованої лексики, малюнків й алегорій. Саме підручник стимулює учнів до імпліцитного засвоєння стереотипних, часто сексистських, дискримінаційних уявлень про соціальні прояви чоловічого й жіночого начала.

Каналами гендерної соціалізації є передусім мовленнєві засоби підручника (форма й зміст текстів) і художні (ілюстрації, малюнки, світлини). Ілюстрація – образ – не тільки відбиття реальності, буття, традицій і нововведень у суспільному житті. І візуальний, і вербальний образи диктують певні стереотипи, а також нав'язують певні моделі поведінки й оцінки дійсності.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Наукові розвідки О. Петренко [10], В. Гайденко [2], Г. Жирської [6], П. Фролова [11] присвячені гендерному аналізу навчальної літератури. Гендерний вимір окремих підручників із математики здійснено С. Вихор [1], Н. Городною [4], О. Кікінежді [6].

Предметом дослідження є особливості гендерного аналізу шкільних підручників.

Основне завдання статті полягає у виробленні найбільш оптимального алгоритму гендерного виміру змісту шкільних підручників із математики.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2009 р. Україна підписала Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок, згідно з якою держава зобов'язана усунути будь-яку стереотипну концепцію ролі чоловіків і жінок на всіх рівнях і у всіх формах навчання, у тому числі й через перегляд програм і підручників [8]. Ефективне забезпечення виконання цієї Конвенції можливе, на нашу думку, лише за умови врахування результатів здійснених гендерних аналізів (експертиз) програм, підручників та посібників.

Вперше в Україні гендерну експертизу підручників здійснив П. Фролов. У праці «Гендерна експертиза шкільних підручників» учений стверджує, що підручник є тезаурусом гендерних моделей особистості, «театром» гендерних стосунків та гендерних стратегій і наголошує, що автори повинні чітко усвідомлювати, які зрушення у способах сприйняття об'єктів може зумовити пропонований текст і на які способи взаємодії з оточенням налаштовують розставлені у підручнику акценти [11].

Натомість російський психолог І. Кльоцина при здійсненні гендерного аналізу програм і підручників із соціальної психології вирішувала такі ключові завдання:

- з'ясувати, чи існують в державних стандартах теми, які адекватно відображають гендерний підхід;
- з'ясувати, чи представлений гендерний підхід у підручниках і посібниках;
- з'ясувати, чи використовується гендерна термінологія автором підручника;
- визначити, чи наявні гендерні стереотипи і сексизм у підручниках і посібниках;
- з'ясувати, наскільки у досліджуваному матеріалі відображений досвід жінок і чоловіків;

- з'ясувати, чи представлена проблематика прав людини, гендерної рівності;

- з'ясувати, чи описується фемінізм у підручниках із соціальної психології [7].

За дещо іншими критеріями здійснювався гендерний аналіз підручників із математики для 6 класу С. Вихор, а саме:

- 1) оцінка того, як кількісно і якісно представлені у підручниках обидві статі;

- 2) аналіз текстів на предмет андроцентризму мови;

- 3) аналіз змісту текстових задач на наявність елементів сексизму та гендерних стереотипів [1].

На думку Н.Городної (2006), здійснення гендерного аналізу навчальних підручників є ефективним, якщо дослідник звертає увагу на особливості пізнавальних процесів, якщо «окрім отримання прямого цільового продукту (знань), завжди виникають побічні результати, які за своїми масштабами та значущістю можуть переважати передбачуваний ефект знань. Нині загальновізнано, що побічним результатом, який свідомо чи несвідомо закладається авторами-упорядниками в зміст шкільних підручників, є певні гендерні стереотипи, що нав'язуються учням через приклади, інтерпретацію певних подій, ілюстративний матеріал, граматичні та синтаксичні конструкції тощо» [4, с. 13].

Аналіз українських підручників початкової школи через призму прихованого навчального плану і гендерних стереотипів було здійснено В. Гайденко та І. Предборською [2, с. 128]. Дослідниці на основі контент-аналізу визначили кількість наявних у підручниках чоловічих/жіночих образів (у текстах та ілюстраціях), а також їхні ролі та з'ясували підстави для конструювання стереотипів [2, с. 128].

Цікавим у контексті проблеми нашого дослідження є гендерний аналіз казок В.О. Сухомлинського, здійснений О.Петренко [10]. Одиницею дискурсивного аналізу у дослідженні є гендерна дискурсивна конфігурація, під якою автор розуміє розподіл схвалюваних функцій і атрибутів героїв, відповідно до їх статі і взаємодії персонажів різних статей у казці. Отже, при аналізі казок найбільш важливим атрибутом є стать персонажів, відповідно до якої розглядаються всі інші атрибути, функції, мотиви, що складають канон [10, с. 189].

Нею виділені такі структурні компоненти стереотипу, опис яких шукали в текстах:

- фізичні, психологічні й особистісні риси, приписувані чоловікам і жінкам;

- ролі, сформульовані як знання, навички, уміння, характерні для чоловіків і жінок як у суспільній, так і в приватній сфері;

- особливості виховання хлопчиків і дівчаток;

- соціальна позиція чоловічих і жіночих персонажів у відносинах влади і управління [10, с. 190].

Відомий український педагог, гендеролог В.Кравець обґрунтував використання саме контент-аналізу підручників для «з'ясування характеру гендерних стереотипів, що містяться у них, для розуміння механізму формування цих стереотипів у ході навчання, для з'ясування того, чи

відтворюють підручники патріархальні стереотипи гендерних відносин» [9, с. 412].

Гендерну експертизу підручників з освітньої галузі «Природознавство» з 5 по 9 класи здійснила українська дослідниця Г. Жирська, яка розглядала підручники як один із чинників, що впливає на становлення статево-рольової ідентифікації школярів. При гендерному аналізі підручників нею використовувались як кількісний рівень порівняння окремих елементів тексту (частота появи відповідних, пов'язаних зі статтю, одиниць змісту) та візуальних образів (їх порівняння, надання комусь переваги), результатом чого стала картина загального співвідношення статей у відсотковому виразі, так і якісний аналіз характеристики чоловічих і жіночих образів як гендерних типів. Здійснений аналіз дав змогу дослідниці виділити такі аспекти: як кількісно і якісно представлені обидві статі, чи рівні статуси статей, чи з появою нових підручників зникають гендерні стереотипи та з яких позицій розкриті стосунки між статтями у підручниках з біології [5].

Автори збірки рекомендацій «Гендерні стандарти сучасної освіти» переконані, що проведення кваліфікованого гендерного аналізу потребує не тільки високого рівня обізнаності у питаннях гендерної теорії та практики, її впровадження в різних країнах світу, але вимагає й розробки критеріїв гендерної експертизи та відповідної методики її проведення. Критеріями гендерної експертизи є такі головні положення:

- гендерно зумовлений поділ праці є джерелом багатьох гендерних дисбалансів та нерівності в суспільстві;

- поняття «доступ до ресурсів» і «контроль за ресурсами» не є тотожними;

- важливими ресурсами є не лише матеріальні ресурси, але й час, знання, доступ до інформації та можливість її отримання;

- досягнення гендерної рівності де-юре не обов'язково означає забезпечення гендерної рівності де-факто;

- культура, уявлення й стереотипи істотно впливають на доступ та контроль за ресурсами і, у такий спосіб, на фактичне забезпечення гендерної рівності [3, с. 61].

Згадувані автори пропонують алгоритм здійснення гендерного аналізу підручників [3, с. 56]:

1. Виділити основні об'єкти спостереження, тобто ілюстрації, тексти, завдання, зміст яких пов'язаний із різними сферами соціального життя.

2. Розмістити дані в таблицях, де слід звернути увагу на соціальні ролі, статуси, сфери діяльності, відносини, відповідальності.

3. Порівняти зміст текстів і ілюстрацій зі змістом поширених гендерних стереотипів.

4. Виявити гендерні асиметрії, несиметричність соціальних та культурних ролей жінок і чоловіків, дівчаток і хлопчиків, що підтримується суспільством. Іншими словами, це нерівність «шансів» чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток у різних соціальних сферах, обумовлена традиційними уявленнями про їхнє призначення [3, с. 61–63.].

Аналіз за таким алгоритмом дає багато інформації для дослідження і наявного, і прихованого змісту інформації, яка міститься у шкільних підручниках.

Здійснюючи гендерний аналіз підручників, слід також урахувати особливості дисципліни. Гуманітарні науки давно стали предметом гендерного аналізу, оскільки складовою їх вивчення є відносини макrorівня: «групи чоловіків і жінок – суспільство», відносини «особистість – суспільство». Точні науки продукують гендерні стереотипи імпліцитно, неявно, в процесі вивчення предметів, залежно від логіки подачі матеріалу, змісту підручника, статі вчителя та його гендерних установок [3, с. 63].

Гендерний аналіз текстів підручників та посібників для початкової школи, проведений українським психологом О. Кікінежді за допомогою контент-аналізу тексту, включав порівняльний аналіз: частоти зображень статей загалом; у певних видах діяльності та соціальних ролях [6, с. 256].

Узагальнення наведених алгоритмів аналізу й отриманих їх авторами даних дає підстави стверджувати, що головне місце під час гендерної експертизи шкільних підручників займає описовий аналіз. Основну увагу при цьому зосереджено на репрезентації жінок і чоловіків на сторінках навчальних програм, у підручниках, у змісті текстів та заголовків. Також учені використовують контент-аналіз, доцільність якого при проведенні гендерної експертизи підручників доведено вище згадуваними вітчизняними науковцями. Вони виділяють два головні різновиди контент-аналізу – кількісний (змістовий) та якісний (структурний). Перший бере до уваги зміст повідомлення (*про що* говорить), другий – контекст повідомлення (*як* говорить), що дозволяє виявити також латентну інформацію, яку несе в собі текст. Крім того, цей метод передбачає врахування невербальної інформації (ілюстрації, схеми, таблиці тощо).

Тому дослідження підручників з математики, зважаючи на викладене вище, має виконати ряд основних завдань, а саме дослідити:

1. Частоту і специфіку зображення обох статей у змісті підручників.

2. Представлення жінок і чоловіків, по-перше, вдома, по-друге, в публічній сфері (у виробництві, навчанні).

3. Наявність/відсутність гендерних стереотипів.

4. Наявність/відсутність сексизму.

5. Наявність/відсутність андроцентризму мови.

За методом контент-аналізу одиниці аналізу (підрахунку) виписуються у їх контексті, а потім всі приклади, які містять гендерну складову, підраховуються і класифікуються. Сутність контент-аналізу полягає в систематичному та послідовному фіксуванні заданих елементів змісту програмового матеріалу. Він заснований на принципі повторюваності, частотності певних змістових чи формальних одиниць, які містяться в підручниках (фактів, понять, суджень, тем, образів).

Контент-аналіз як метод систематизованої фіксації й квантифікації змістових одиниць у досліджуваному матеріалі дає змогу встановити зв'язок тексту підручників з «позатекстовою реальністю», тобто виявити

гендерні ролі, позиції, установки, які продукує конкретний підручник, визначити його первинний і вторинний дискурс. Дослідження має здійснюватися шляхом суцільної вибірки. Робочі одиниці аналізу є персонажі підручників і посібників із математики, наділені статевими ознаками: чоловік/жінка, хлопчик/дівчинка, він/вона, батько/мати та ін. Крім того, повідомлення, факти, означення, судження, задачі, ілюстрації – одиниці контексту.

Безпосередньо процедура гендерного аналізу має складатися мінімум із трьох операцій (не враховуючи підготовчу стадію): збір кількісних даних, збір якісних даних, якісний аналіз, який включає розгляд кількісних і якісних даних через ряд аналітичних прийомів і методів. Мета якісного аналізу – пояснити, чому наявні певні індикатори явища і як вони можуть змінюватись упродовж певного часу і під впливом певних обставин.

Після виконання описаних дій слід скласти таблиці, побудувати діаграми, в яких відображено результати дослідження.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, шкільні підручники з математики потребують ґрунтовного оновлення з обов'язковим урахуванням гендерного компонента. Крім того, вивчаючи шкільні підручники, слід відмовитися від трактування стереотипу як негативного феномена, ставлячи лише завдання аналізу гендерних стереотипів і їх функцій у формуванні свідомості школярів.

Список використаних джерел:

1. Вихор С. Т. Гендерний аналіз підручників з математики для 6 класу загальноосвітньої школи / С. Т. Вихор // Гендерна освіта — ресурс розвитку паритетної демократії: збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Київ, 2011. – С. 610–613.
2. Гайденко В. Українські підручники початкової школи: прихований навчальний план і гендерні стереотипи / Вікторія Гайденко, Ірина Предборська // Гендерна педагогіка: хрестоматія; за ред. В. Гайденко. – Суми: Унів. кн., 2006. – С. 128–136.
3. Гендерні стандарти сучасної освіти: [збірка рекомендацій]. – К.: СПД Шостачук О. П., 2011. – Частина II. – 257 с.
4. Городнова Н. М. Проблеми гендерного паритету на сторінках шкільних підручників / Н. М. Городнова // Актуальні проблеми психології. – К.: Інститут психології, 2002. – Т. 1. – Ч. 7. – С. 31–37.
5. Жирська Г. Гендерна експертиза шкільних підручників з біології / Г. Жирська // Українознавчий альманах; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Вип. № 4. – С. 82–84.
6. Кікінежді О. М. Ідентифікація як соціально-психологічний феномен диференціації статі: дис. ... д-ра псих. наук: 19.00.07 / Кікінежді Оксана Михайлівна; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2012. – 381 с.
7. Клєцина И. С. Гендерная экспертиза госстандартов, учебников и учебных пособий по социальной психологии / И. С. Клєцина // Гендерная экспертиза учебников для высшей школы / под ред. О. А. Ворониной. – М.: РОО МЦГИ – ООО «Солтэкс», 2005. – С. 189–205.

8. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та факультативний протокол до конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс]. – Київ, 2009. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_207.
9. Кравець В. П. Статевая соціалізація дітей і підлітків: закономірності та гендерні особливості : монографія / В. П. Кравець. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – 476 с.
10. Петренко О. Б. Проблема статевої соціалізації особистості у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського : монографія / О. Б. Петренко. – Рівне : РДГУ, видавець Олег Зень, 2008. – 191 с.
11. Фролов П. Гендерна експертиза шкільних підручників (до постановки проблеми) / П. Фролов. – К., 2001. – 36 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Vihor S. T. Genderniy analiz pidruchnikiv z matematiki dlya 6 klasu zagalnoosvitnoyi shkoli [A gender analysis of textbooks is from mathematics for a 6 class of general school] / S. T. Vihor // Genderna osvita — resurs rozvitku paritetnoyi demokratsiyi : zbirnik materialiv naukovopraktichnoyi konferentsiyi. – Kiyiv, 2011. – S. 610–613. (in Ukrainian)
2. Gaydenko V. Ukrayinski pidruchniki pochatkovoyi shkoli: prihovaniy navchalniy plan i genderni stereotipi [Ukrainian primary school textbooks: the hidden curriculum and gender stereotypes] / Viktoriya Gaydenko, Irina Predborska // Genderna pedagogika : hrestomatya; za red. V. Gaydenko. – Sumi : Univ. kn., 2006. – S. 128–136. (in Ukrainian)
3. Genderni standarti suchasnoyi osviti : [zbirka rekomendatsiy] [Gender standards of modern education: (assembly recommendations)]. – K. : SPD Shostachuk O. P., 2011. – Chastina II. – 257 s. (in Ukrainian)
4. Gorodnova N. M. Problemi gendernogo paritetu na storinkah shkilnih pidruchnikiv [Problems of gender parity in the pages of textbooks] / N. M. Gorodnova // Aktualni problemi psihologiyi. – K. : Institut psihologiyi, 2002. – T. 1. – Ch. 7. – S. 31–37. (in Ukrainian)
5. Zhirska G. Genderna ekspertiza shkilnih pidruchnikiv z biologiyi / G. Zhirska [Gender examination of textbooks on biology] // Ukrayinoznavchiy almanah; Kiyivskiy nats. un-t. im. Tarasa Shevchenka. – Vip. № 4. – S. 82–84. (in Ukrainian)
6. Kikinezhdzi O. M. Identifikatsiya yak sotsialno-psihologichniy fenomen diferentsiatsiyi stati [Identification as a socio-psychological phenomenon of sex differentiation] : dis. ... d-ra psih. Nauk : 19.00.07 / Kikinezhdzi Oksana Mihaylivna; Natsionalniy pedagogichniy universitet imeni M. P. Dragomanova. – Kiyiv, 2012. – 381 s. (in Ukrainian)
7. Kletsina I. S. Gendernaya ekspertiza gosstandartov, uchebnikov i uchebnyih posobiy po sotsialnoy psihologii [Gender examination standards, textbooks and manuals on social psychology] / I. S. Kletsina // Gendernaya ekspertiza uchebnikov dlya vyyshey shkoly / pod red. O. A. Voroninoy. M. : ROO MTsGI – OOO «Solteks», 2005. – S. 189–205. (in Russian)
8. Konventsiya pro likvidatsiyu vsih form diskriminatsiyi schodo zhinok ta fakultativniy protokol do konventsiyi z likvidatsiyi vsih form

- diskriminatsiyi schodo zhinok [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women and the Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women] [Elektronniy resurs]. – Kiyiv, 2009. – Rezhim dostupu : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_207. (in Ukrainian)
9. Kravets V. P. Stateva sotssalizatsiya ditey i pidlitkiv: zakonomirnosti ta genderni osoblivosti : monografiya [Gender socialization of children and adolescents: patterns and gender characteristics: monograph] / V. P. Kravets. – Ternopil : TNPU, 2008. – 476 s. (in Ukrainian)
10. Petrenko O. B. Problema statevorolovoyi sotsializatsiyi osobistosti u pedagogichniy spadschini Vasilya Suhomlinskogo : monografiya [The problem of sex-role socialization in a pedagogical heritage Vasily Sukhomlynsky: monograph] / O. B. Petrenko. – Rivne : RDGU, vidavets Oleg Zen, 2008. – 191 s. (in Ukrainian)
11. Frolov P. Genderna ekspertiza shkilnih pidruchnikiv (do postanovki problemi) [Gender examination of textbooks (to the formulation of the problem)] / P. Frolov. – K., 2001. – 36 s. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье представлено значительное количество гендерных анализов (экспертиз) различных школьных учебников (С. Выхор, В. Гайденко, Т. Говорун, Н. Городнова, Г. Жирская, О. Кикинежди, И. Клецина, О. Петренко, П. Фролов). Приведена методика применения метода контент-анализа как одного из наиболее эффективных и валидных методов проведения гендерного анализа. В процессе исследования усовершенствована методика и разработан наиболее оптимальный алгоритм проведения гендерной экспертизы школьных учебников по математическим дисциплинам, на основании которой сформулирован вывод о том, что школьные учебники по математике требуют основательного обновления с обязательным учетом гендерного компонента.

Ключевые слова: гендерный-анализ, школьный учебник, метод контент-анализа.

Summary. The article presents a great number of gender analysis of different school textbooks (S. Vykhor, V. Haidenko, T. Hovorun, N. Horodnova, G. Zhys'ka, O. Kikinezhdzi, I. Kl'otsyna, O. Petrenko, P. Frolov) and their characteristics.

The method of applying the method of content analysis as one of the most effective and valid methods of gender analysis and gender measuring the content of school textbooks in mathematics are presented. In the process of investigation the methods of realization gender expert examination of school textbooks in mathematics and the most optimal algorithm are worked out.

It is formulated the conclusion that school textbooks in mathematics demand their update taking into account gender component.

Key words: gender analysis, school textbook, method of content-analysis.